

Мари-Жанин Чалић, ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА: ГЛОБАЛНА ХИСТОРИЈА, Сарајево, Удружење за модерну историју, 2020, 619.

Iz pera profesorke istorije Istočne i Jugoistočne Evrope na Univerzitetu Ludvig Maksimilian u Minhenu, Mari-Žanin Čalić, proizašla je nova sinteza koja ovoga puta ne obuhvata samo jugoslovenski prostor već prostor čitave Jugoistočne Evrope. Originalno napisana na nemačkom jeziku, izdanje na bosanskom delo doživljava zahvaljujući prevodu Ranke Gašić i adaptacijom u bosanski Husnije Kamberović. Knjiga impozantna po obimu, ali i po obuhvatu teme zavređuje zasebnu pažnju.

Hronološki autorka kreće od gotovo samih početaka stupanja prostora Jugoistočne Evrope na svetsku scenu: od Aleksandra Makedonskog. Vremenski okvir je ogroman ali i prostorni: Jugoistočna Evropa podrazumeva izrazito heterogen prostor sa drukčijim istorijskim procesima i vektorima koji su svoja prelamanja na njemu činila unikatnim od granice do granice, bilo prirodne ili političke. Posledično, i obim knjige je impozantan: na 619 stranica čitalac ima priliku da se bliže upozna sa političkom istorijom niza naroda, država i imperija koje su ostavile svoj pečat na ovom prostoru.

Politička istorija bilo Srbije, Bosne, Hrvatske, Rumunije, Grčke, Makedonije, Osman-skog carstva ili Austro-Ugarske, nije nepoznata ali smeštena u kontekst prostora čitave Jugoistočne Evrope dobija novu dimenziju. Kroz put nastanka država, njihovog porobljavanja i ponovnog vaskrsavanja u 19. veku, moguće je uočiti niz procesa koji su zajednički, na primer, kako za Srbiju tako i za Rumuniju. Osim zajedničkih, moguće je uočiti i različite procese i uočiti ključne razlike unutar prostora između njegovih činilaca. Tako, na primer, rađanje nacionalnih mitova, potom i modernih nacionalizama u knjizi poprima globalni kontekst i omogućava dublji uvid u ove fenomene koji su značajno odredili istoriju i prostora i naroda u njemu. Osim nacionalizama, religiju i naspram nje prosvetiteljstvo autorka stavlja u globalan kontekst i tek u njemu Srpska revolucija 1804, na primer, dobija svoj puni značaj.

Prostor nije konačan, usamljen, omeđen nepremostivom barijerom. Prostor Jugoistočne Evrope deo je jedne celine, jednog prostora čovečanstva, jedne Planete. Autorka daje odlično viđenje „drugog“, to jest viđenje Jugoistočne Evrope od strane drugih, pre svega u kon-

tekstu njenog orijentalizma. Kod „drugog“, međutim, nedostaje upravo uticaj tog aktera. Svetski procesi kapitala ne poznaju granice Save, Dunava, Mediterana, Južne ili Istočne Evrope. Materija u istoriji deluje dijalektički gde „drugi“ njen akter u knjizi fali. U uvodu autorka se osvrnula na Valernštajna, Brodela i mnoge druge ali je navela da nije imala mogućnosti da ih uklopi u dominantno političku istoriju koju je uzela kao epicentar ove sinteze. Time se autorkino razmatranje ekonomskih procesa Jugoistočne Evrope nalazi na tankom ledu, jer u obzir ne uzima upravo drugog sa kime se materija dijalektički razmenjuje. Knjiga ne pruža odgovor na viševekovno pitanje: Kako to da nema značajnije koncentracije kapitala sve od Istanbula do Beča, a u delovima Dinara kapital je bio toliko nestalan da je glavno oruđe praktično sve do 20. veka bilo drveno ralo? Autorka razmatra ekonomiju Jugoistočne Evrope ali izolovano, na zapravo mikro planu prostora koji je i uzela za svoju temu. Nedostaje svetski, ili barem evropski kontekst koncentracije i eksploatacije kapitala, od srednjeg veka i naročito od kolonijalnog, postkolonijalnog i neokolonijalnog sveta. Ekonomska istorija Jugoistočne Evrope bez dijalektike eksploatacije metro-pole i kolonije ne može biti potpuna i, na primer, fenomen iseljavanja i gastarbajtera, koji autorka razmatra na mikro planu, ne može se razumeti u pravom smislu bez objašnjenja koncentracije kapitala za kojom su uostalom i gastarbajteri išli. Ta pitanja tek čekaju istraživače, a knjiga Mari-Žanin Čalić može poslužiti kao odličan priručnik za političku istoriju čitavog prostora.

Od naročitog interesovanja za domaću istoriografiju je svakako jugoslovenski prostor, uostalom i autorkina uža specijalnost u kojoj je već imala istaknutu sintezu. Ono što se odmah ističe jeste ozbiljan manjak novije literature bilo istorije Srbije ili Jugoslavije. Autorka se dominantno oslanjala na stranu literaturu, a domaću istoriografiju pomenula je samo u negativnom kontekstu: pominje Jasenovac i polemike oko broja žrtava i politizaciju čitavog slučaja. Ostala nova naučna saznanja jednostavno ignoriše. Kod osvrta na četnike Draže Mihailovića, primera radi, koristi dominantno Vladimira Dedijera koji je i pored svojih ideoloških gibanja do kraja ostao ključni partizanski istoričar. Osim toga, istoriografija je daleko od Dedijera odmakla i dužnost autora je da se barem na nju osvrne. Bez dubljeg uvida u novi-

ju historiografiju nije ni moguće uhvatiti senzibilitet podneblja, pa tako autorka da bi podvukla multinacionalnost partizana navodi da je Milovan Đilas – Crnogorac. Đilas jeste Crnogorac u meri u kojoj je, na primer, Dedijer Hercegovac a nacionalnost obojice je srpska, što je u slučaju Đilasa sasvim jasno ako se uzmu u obzir njegovi memoari i intervjui. Da je autorka htela pronaći Crnogorca u tom smislu 1941. godine mogla ga je naći u Sekuli Drljeviću, koga ni ne pominje. Zanimljivo je da Crna Gora, njena državnost i njen nacionalizam nije predmet autorkinih dubljih razmatranja sve do usputnog osvrta na nacionalnu pripadnost Milovana Đilasa. Senzibilitet crnogorskog identiteta u odnosu na srpski nije lako pohvatati, ali to autorka s obzirom na korišćenu literaturu nije ni pokušala već se oslonila na strane autore kojima je ova tanka identitetska nit svakako jedva uočljiva.

Dok identitetske senzibilitete možemo ostaviti po strani, dominantno strana literatura otvorila je prostor za daleko ozbiljnije propuste. Oslanjajući se na Gale Stoksa (*Politics as Development: The Emergence of Political Parties in Nineteenth-Century Serbia*. Durham: Duke University Press, 1990) autorka za političke partije u Srbiji krajem 19. veka navodi: „Građanstvo je u političkom pogledu bilo podijeljeno na tri velike struje: zapadnoevropske liberalne, nacionalkonzervativnu Naprednu i nacional-socijalističku Radikalnu stranku, koja je 1913. bila odlučujuća politička snaga“ (347–348). Po autorki, dakle, Srbija je imala decenijama pre Nemačke nacističku partiju, koja je pri tom bila i na vlasti i „odlučujuća politička snaga“?! Tim sledom autorka je na pragu velikog istorijskog otkrića budući da su po tome Srbija i njena Radikalna stranka nacistička avangarda, koja je sve do sada bila pod velom tame i za prvu zemlju nacionalsocijalizma uzimala se Nemačka. Problematika je duboka i neupućenim čitaocima, na primer studentima istorije na Univerzitetu Ludvig Maksimilian u Minhenu, može pružiti potpuno iskrivljenu sliku i Srbije i istorije nacionalsocijalizma uopšte. U knjizi je ostalo nedorečeno kako i na koji način je ta „odlučujuća politička snaga“ sprovodila svoj nacionalsocijalizam i kakav je bio položaj jevrejske ili romske manjine tih godina u Srbiji jer da je i zaista tako – to su ključna pitanja avangarde jedne od najmorbidnijih ideja u istoriji čovečanstva. Radikalna stranka, naravno, ni izbliza nije bila nacionalsocijalistička, već socijaldemokratska i potom liberalna, a autorki je pojam

isklizio jer druga literatura o tom pitanju nije konsultovana.

Upravo kao takva, knjiga je odraz globalne istorije i Jugoistočne Evrope u njoj. Istorija se prelama na njoj čineći od nje istorijski objekat, dok se subjekat nalazi daleko izvan prostora – u metropoli. Stiče se utisak da je prostor problematičan, konfliktan i zaostao u razvoju dok ključni uzroci ostaju za dalja istraživanja. Ta, kako je autorka naziva, „treća dimenzija“ njenog istraživanja ostaje pod velom tame i čeka buduće istraživače. Osim toga, knjiga baca i novu prizmu na historiografiju čitavog prostora. Deleći sudbinu svoje istorije, historiografija takođe postaje objekat koji se ili zanemaruje ili posmatra kao kakav kuriozitet, a u svakom slučaju ne uzima dovoljno ozbiljno u obzir. Krivica nije spolja već unutar naše historiografije – koja decenijama prepušta pisanje sinteza drugima, a onda pokušava da se od tih sinteza ogradi ili odbrani. Tako, imamo sintezu Stevana K. Pavlovića *Istorija Balkana* (Beograd: Clio, 2001), koja po kontekstu, dominantnim odabirom strane literature i orijentacijom na političku istoriju naliči sintezi Mari-Žanin Čalić. Na potpuno drugoj strani nalazi se brodeljansko remek delo Trajana Stojanovića *Balkanski svetovi, Prva i poslednja Evropa* (Beograd: Equilibrium, 1997), koje po pristupu materiji, kontekstu, izvorima, uvažavanjem i domaće i strane literature predstavlja smeo pokušaj da se ocrtaju i razumeju dugi procesi i njihova prelamanja na Balkanu. Do sada, za temeljan brodeljanski pristup smelosti je imao samo T. Stojanović, a njegova sinteza ostala je usamljeni krik u dominantno i dalje rankeovskoj historiografiji. No, vratimo se sintezi Mari-Žanin Čalić *Jugoistočna Evropa: globalna historija*, koju je lako kritikovati i pronalaziti u njoj propuste poput navedenih, ali isto tako argumenti su tanki jer naša historiografija praktično od sinteza Branka Petranovića, koje su opet „usko“ jugoslovenske, nema dela na koje bi se moglo ukazati kao pozitivan primer, ili barem samo primer uopšte (Trajan Stojanović je učenik Brodela, a istoriju Balkana je pisao sa pozicije profesora na univerzitetu Rutgers u Nju Bransviku). S te strane, nova sinteza Mari-Žanin Čalić predstavlja i davno zakasneli poziv domaćoj historiografiji da se uključi u trku, da se naoruža za historiografsko bojno polje – da prestane biti objekat i da svoja dela predstavi svetu. Za bojno polje istorije nisu dovoljne usko specijalizovane monografije, već haubice od

sinteza koje bi na svetsku istoriografsku pozornicu iznele nova naučna dostignuća i ako ne od istorije, onda barem od istoriografije ovog prostora od objekta načinile subjekt.

Nikola Mijatov

Коста Ст. Павловић, ДНЕВНИК 1930–1932, приредили Срђан Мићић и Наташа Милићевић, Београд, Историјски архив Београда, Институт за новију историју Србије, 2020, 570.

U Istorijskom arhivu Beograda čuva se od 2005. godine legat pravnik i diplomate Koste St. Pavlovića (1905–1988). Najvećim delom Legat čini arhivska građa koja se odnosi na rad Emigrantske vlade Kraljevine Jugoslavije. Posle Aprilskog rata Pavlović je radio u Londonu kao lični sekretar predsednika vlade Dušana Simovića i potpredsednika Slobodana Jovanovića te Juraja Krnjevića. Od kraja decembra 1941. bio je lični sekretar premijera Slobodana Jovanovića pa Miloša Trifunovića. U avgustu 1943. postavljen je za prvog sekretara ambasade u Londonu. Po završetku Drugog svetskog rata ostao je u Londonu i radio kao bibliotekar i predavač za srpskohrvatski jezik, književnost i istoriju (do penzionisanja 1972. godine).

U okviru Legata sačuvan je i dnevnik koji je Kosta Pavlović vodio za vreme službovanja u Ministarstvu inostranih poslova (MIP) Kraljevine SHS/Jugoslavije, kao pripravnik/pisar, jedno vreme lični sekretar ministra Vojislava Marinkovića, od 1930. do 1934. godine. Pavlović je još tokom školovanja pokazao afinitet prema književnom radu i međunarodnoj politici. Član je jugoslovenskog studentskog udruženja za Društvo naroda od njegovog osnivanja 1925. i učesnik Skupštine Međunarodnog saveza udruženja u Ženevi. Po okončanju studija prava 1927. godine zaposlio se u MIP-u, gde je radilo već petoro članova njegove porodice, uključujući i oca Stevana Pavlovića. Interesantno je da je pod pritiskom kralja Aleksandra, tadašnji ministar Vojislav Marinković penzionisao starijeg Pavlovića, dok je mlađeg ubrzo imenovao za svog ličnog sekretara (1930–1932). Procenivši da se radi o značajnom istorijskom izvoru, istoričari Srđan Mičić i Nataša Milićević odabrali su upravo u tom periodu nastale dnevničke zabeleške da ih predstavе stručnoj i široj javnosti.

Prema rečima priređivača, Pavlović je, premda na početku svoje karijere, sa mnogo entuzijazma vodio dnevnik i već tada planirao da piše o radu ekonomiste i političara Vojislava Marinkovića (1876–1935). Više puta postavljan za ministra različitih resora u vladama Srbije i Jugoslavije, Marinković je predvodio krilo bivših naprednjaka u okviru Jugoslovenske demokratske stranke, koje je prihvatilo diktaturu kralja Aleksandra i učestvovalo u formiranju Jugoslovenske radikalne seljačke demokratije. Na čelo MIP-a je po drugi put došao 1927. godine, učestvovala je u radu Društva naroda i zastupao Jugoslaviju na sastancima Male antante. Pored toga, prisustvovao je konferencijama za reparacije, sastancima Komiteta za Evropsku uniju, kao i Konferenciji za razoružanje u Ženevi (1932).

Dok je u svom petotomnom delu *Vojislav Marinković i njegovo doba*, nastalom između 1955. i 1960. godine, Pavlović koristio informacije dobijene od svog pretpostavljenog nakon njegove ostavke na mesto ministra inostranih poslova i predsednika vlade 1932. godine, u dnevniku je beležio informacije koje je pročitao, čuo ili prenosio po službenoj dužnosti. Faktički činovnik nižeg ranga, ipak je kao lični sekretar ministra inostranih poslova bio u čestim kontaktima sa jugoslovenskim i stranim visokim državnim činovnicima i istaknutim novinarima toga vremena. Priliku da vodi razgovore o političkim temama sa ministrom pronalazio je tokom zajedničkih putovanja u inostranstvo i boravaka na Davosu, Zlatiboru, Bledu i Divčibarama. Beleške otkrivaju kako je funkcionisao MIP iznutra, ali i sam šestojanuarski režim.

Nepotpuno sačuvane arhive Dvora, Ministarskog saveta, MIP-a, Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva vojske i mornarice, Ministarstva pravde, Narodne skupštine i Senata multiplikuju značaj dnevnika Koste St. Pavlovića. Naročito ako se ima na umu da su i lične arhive sačuvane delimično, pri čemu izuzetak čini lična arhiva Milana Stojadinovića pohranjena u Arhivu Jugoslavije.

Prva beleška u dnevniku je od 1. septembra 1930. kada je Pavlović imenovan za ličnog sekretara ministra inostranih poslova na XI skupštini Društva naroda u Ženevi. U njemu su sakupljeni ne samo zvanični i nezvanični razgovori diplomata, već i nacrti odnosno prepisi važnih državnih akata, zakona, ukaza i slično. U beleškama se mogu pronaći